

शोधप्रस्ताव र यसका अङ्गहरूका बिचको अन्तर्सम्बन्ध

■ गोविन्दप्रसाद लुइटेल*

luitelgobinda@gmail.com

सार

शोधप्रस्तावको परिचय र यसका अङ्गहरूका बिचको अन्तर्सम्बन्धमा केन्द्रित भई प्रस्तुत लेखमा शोधप्रस्तावको सैद्धान्तिक आधारको निरूपण गरिएको छ। शोधकार्यमा शोधप्रस्तावले भावी शोधका निम्ति बनाइएको विशिष्ट योजनालाई बुझाउँछ। यस लेखमा शोधप्रस्ताव लेखनको तरिका, शोधरिक्तताको खोजी र शोधशीर्षक चयन, शोधप्रस्तावका अङ्गहरू र तिनको अन्तर्सम्बन्धको विश्लेषण गरिएको छ। शोधकार्य वैज्ञानिक प्रक्रिया भएकाले त्यसलाई सम्पन्न गर्न वस्तुपरक योजनाको आवश्यकता पर्छ र त्यही वस्तुपरक योजनाका रूपमा रहेको शोधप्रस्तावको सैद्धान्तिक आधारको स्थापना यस अध्ययनमा गरिएको छ। यसका लागि सामग्रीका रूपमा सम्पन्न भएका विभिन्न शोधप्रबन्ध र विद्वान्हरूका शोधसँग सम्बद्ध पुस्तक तथा लेखहरूलाई छनौट गरिएको छ। सामग्री छनौट गर्दा नमुना पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ। सामग्री विश्लेषणमा गुणात्मक अध्ययन पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ। यो सैद्धान्तिक अध्ययन भएकाले यसमा निष्कर्षको सामान्यीकरणमार्फत शोधप्रस्तावको सैद्धान्तिक स्वरूपको निर्माण गरिएको छ। शोधप्रस्तावमा सामान्यतया विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, शोधको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन विधि, सामग्री विश्लेषण विधि, शोधपत्रको सम्भाव्य रूपरेखा जस्ता अङ्गहरू रहन्छन् भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ। यस लेखमा शोधप्रस्तावका अङ्गहरूका बिचको अन्तर्सम्बन्ध हुने हुनाले ती अङ्गहरूका बिचको अन्तर्सम्बन्ध पहिचान गरी शोधप्रस्तावका अङ्गहरूभित्र रहने कुराहरूको समुचित प्रस्तुतिबाट शोधकार्यलाई व्यवस्थित गर्न सकिन्छ भन्ने प्राप्तिलाई निष्कर्षअन्तर्गत प्रस्तुत गरिएको छ।

शब्दकुञ्जी : नमुना छनौट पद्धति, शोधरिक्तता, समष्टि पद्धति, सामान्यीकरण, स्थानीय रङ्गविधान ।

१. विषयपरिचय

शोध ज्ञानार्जनको विशिष्ट एवम् वैज्ञानिक प्रक्रिया हो। यसले नयाँ ज्ञान, सत्य वा तथ्यको उद्घाटन गर्छ। मानवजीवनमा शोधको ठूलो महत्त्व रहँदै आएको छ। शोध निश्चित विधि वा पद्धति र

* लुइटेल नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम, त्रिचन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, काठमाडौंमा प्राध्यापनरत हुनुहुन्छ।

व्यवस्थित प्रक्रियामा आधारित भएर सम्पन्न गरिने हुनाले यो शोधप्रस्ताव लेखन कार्यबाट प्रारम्भ हुन्छ। शोध गर्नका लागि बनाइएको विधिसम्मत वा ठोस योजना शोधप्रस्ताव हो। यसमा शोधार्थीले आफूले गर्ने शोधका बारेमा विस्तृत जानकारी समेटिएको हुन्छ। यो औपचारिक किसिमको हुन्छ त्यसैले यसको आफ्नै किसिमको विशिष्ट ढाँचा हुन्छ। यसमा आफूले गर्ने शोधको शीर्षक, शीर्षकले ओगटेको क्षेत्र, शोध गर्नुपर्ने कारण वा शोधको रिक्तता, शोधको समस्या, शोधको उद्देश्य, शोध गर्नुको औचित्य, शोधले समेट्ने विषय क्षेत्र, शोधमा प्रयोग गरिने सैद्धान्तिक आधार र ढाँचा, शोधमा प्रयोग गरिने सामग्रीको सङ्कलन र व्यवस्थापन आदि जस्ता पक्षहरू समेटिन्छन्। शोधप्रस्तावले नै शोधको मार्गनिर्देश गर्ने हुनाले शोधकार्यमा यसको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। शोधशीर्षक समस्यामूलक भएन र शीर्षकअनुसारको शोधप्रस्ताव तयार भएन भने सम्बन्धित निकायबाट उक्त प्रस्ताव अस्वीकृत हुने खतरा पनि हुन्छ त्यसैले आफूले प्रस्ताव गरेको शोधशीर्षकले समेटेको क्षेत्र र यससँग सम्बद्ध पक्षको ज्ञानसँगै त्यसको व्यवस्थापनको सिप पनि शोधार्थीमा हुनुपर्छ। शोधप्रस्तावका अङ्गहरू एकअर्कासँग अन्तर्सम्बद्ध हुन्छन्। एउटा अङ्गमा रहने कुरा अर्को अङ्गमा निर्भर रहेको पनि हुन्छ। यसबारेमा शोधार्थीमा राम्रो दखल भयो भने उसको शोधप्रस्ताव मात्र नभएर शोधकार्य पनि उत्कृष्ट हुन्छ। यस सन्दर्भमा शोधप्रस्तावका अङ्ग केके हुन् र तिनको अन्तर्सम्बन्ध कस्तो हुन्छ भन्ने बारेमा गहन अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ। शोधप्रस्ताव लेखनका बारेमा प्रशस्त चर्चापरिचर्चा गरिएको पाइन्छ। यसका अङ्गहरूका सन्दर्भमा पनि चर्चा नपाइने होइन तर शोधप्रस्ताव, यसका अङ्ग तथा अङ्गका बिचको अन्तर्सम्बन्धको वैज्ञानिक एवम् वस्तुपरक अध्ययन भने भएको पाइँदैन। यससम्बन्धी अध्ययन परम्परागत ढङ्गबाट मात्र भएका छन्। शोधप्रस्ताव लेखन र शोधकार्यमा नवीन दृष्टिकोणको विकास भएको पाइन्छ र यस सन्दर्भमा शोधप्रस्तावको सैद्धान्तिक पक्षको विस्तृत अध्ययन आवश्यक देखिन्छ। यस लेखमा यही तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दै शोधकार्यमा शोधप्रस्ताव लेखन कसरी गरिन्छ, यसका अन्तर्निहित तत्त्वहरू केके हुन् र तिनको अन्तर्सम्बन्ध कस्तो हुन्छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासालाई नै यस अध्ययनको प्रमुख समस्या बनाइएको छ। यसर्थ यो लेख शोधकार्यमा शोधप्रस्ताव लेखन कसरी गरिन्छ, यसका अन्तर्निहित तत्त्वहरू केके हुन् र तिनको अन्तर्सम्बन्ध कस्तो हुन्छ भन्ने अनुसन्धेय समस्याको समाधानमा केन्द्रित रहेको छ। यस अध्ययनले शोधकार्यमा शोधप्रस्ताव लेखनअन्तर्गत नवीन सैद्धान्तिक आधार दिई अध्ययन परम्परामा नयाँ आयाम थप्ने हुनाले यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण एवम् औचित्यपूर्णसमेत रहेको छ।

२. अध्ययनविधि तथा विश्लेषणको ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययन सैद्धान्तिक अध्ययन भएकाले यसमा पुस्तकालयीय कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ र सङ्कलित सामग्रीहरूको तथ्यापन गरी त्यसकै आधारमा सामग्री विश्लेषण एवम् अर्थापन कार्य सम्पन्न भएको छ। यस क्रममा शोध वा शोधप्रस्ताव एवम् अनुसन्धानसँग सम्बद्ध

सैद्धान्तिक एवम् प्रायोगिक पक्षका पुस्तकहरू पुस्तकालय कार्यबाट प्राप्त गरिएको छ । सामग्रीको विश्लेषण गर्दा निरीक्षण, परीक्षण एवम् सामान्यीकरणको वैज्ञानिक विधि अपनाइएको छ । यसअन्तर्गत प्रयुक्त विशिष्ट शब्दावलीको पारिभाषिकीकरण पनि गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा तथ्यहरू सङ्कलन गरी अर्थापनका माध्यमबाट तिनको सामान्यीकरणमार्फत सैद्धान्तिक आधार स्थापना गरिएको छ । सैद्धान्तिक आधार सँगसँगै त्यसलाई पुष्टि गर्ने गरी नमुनाका रूपमा प्रायोगिक कार्य पनि प्रस्तुत गरिएको छ । सैद्धान्तिक शोध भए पनि सामग्री विश्लेषण गर्दा यसमा मूलतः शोधसँग सम्बद्ध सैद्धान्तिक आधार एवम् शोधप्रतिवेदनको उपयोग गरिएको छ । सामग्री विश्लेषणका क्रममा यसमा प्रथमतः आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ भने आवश्यकताअनुसार निगमनात्मक, वर्णनात्मक तथा तुलनात्मक विधिको समेत उपयोग गरिएको छ ।

३. शोधप्रस्ताव र यसका अङ्गहरू

शोधप्रस्ताव अवयवी भएकाले यो र यसका अङ्गका बिच अङ्गाङ्गीभाव सम्बन्ध छ, भन्न सकिन्छ । शोधप्रस्ताव र यसका अङ्गका बिचको यस सम्बन्धलाई निम्नलिखित शीर्षकबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

३.१ शोधप्रस्तावको परिचय र ढाँचा

शोध गर्नुभन्दा अगाडि सम्बन्धित संस्था वा कार्यालयसमक्ष पेस गर्नुपर्ने शोधकार्यको प्रस्तावित कार्ययोजना वा रूपरेखालाई शोधप्रस्ताव भनिन्छ । यसलाई शोधार्थीले गर्ने शोधको विधिसम्मत वा ठोस योजनाका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । यो निश्चित ढाँचामा संरचित हुन्छ र यसका निश्चित अङ्गहरू हुन्छन् । शोधप्रस्तावका प्राज्ञिक र प्राविधिक पक्षहरू हुन्छन् । शोधप्रस्तावका बाहिरी अङ्गहरू वा बाह्य संरचना यसको प्राविधिक पक्ष हो भने त्यसभित्र अर्थात् प्रत्येक अनुच्छेदभित्र रहने कुराहरू प्राज्ञिक पक्षअन्तर्गत पर्छन् । शोधप्रस्तावमा सामान्य भविष्यत्कालीन क्रियापदयुक्त वाक्यको प्रयोग गरिन्छ । शोधप्रस्तावका मूल रूपमा तीनओटा भागहरू हुन्छन् । शोधप्रस्ताव निश्चित ढाँचामा आधारित भएर तयार पारिन्छ । यो मुख्य रूपमा पूर्वभाग, मूलभाग र पश्चभाग गरी तीनवटा भागमा विभक्त हुन्छ । शोधप्रस्तावको ढाँचाका विभिन्न भागमा रहने कुराहरूलाई यहाँ सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ :

(क) शोधप्रस्तावको पूर्वभाग

शोधप्रस्तावको पूर्वभागमा यसको पहिलो अर्थात् बाहिरी पृष्ठमा रहने कुराहरू पर्छन् । यस पृष्ठमा शोधको शीर्षक, शोधको प्रयोजन र शोधार्थीको परिचय गरी तीनओटा पक्ष रहेका हुन्छन् । यस पृष्ठको सबैभन्दा माथि प्रस्तावित शोधको शीर्षक रहन्छ र शीर्षक २८ देखि ३० फन्ट साइजको हुनु उपयुक्त हुन्छ । शोधको शीर्षक जनसङ्ख्या/क्षेत्र (population) र चर/समस्या (variable) मा आधारित हुनुपर्छ । शीर्षकको मुनि आफूले कुन प्रयोजनका लागि शोधकार्य गर्न खोजेको हो भन्ने

कुरा उल्लेख गर्नुपर्छ । यस पृष्ठको अन्त्यमा शोधार्थीले आफ्नो पूरा नाम, त्रि.वि.(वा अन्य) दर्ता नं. र सिम्बोल नं. राख्नुपर्छ ।

(ख) शोधप्रस्तावको मूलभाग

शोधप्रस्तावको मूलभागलाई मध्यभागका रूपमा पनि बुझ्न सकिन्छ । यसमा शोधप्रस्तावका मुख्य कुराहरू रहन्छन् । यसमा शोधप्रस्तावका अङ्गहरूलाई क्रमशः राखिन्छ । शोधप्रस्तावका अङ्गहरू विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, औचित्य, शोधको सीमाङ्कन, शोधविधि र शोधपत्रको सम्भाव्य रूपरेखा हुन् । यस भागमा शोधशीर्षकसँग सम्बद्ध भएर उपर्युक्त शीर्षकहरूभित्र रहने कुरालाई व्यवस्थित ढङ्गले प्रस्तुत गरिन्छ ।

(ग) शोधप्रस्तावको पश्चभाग

शोधप्रस्तावको पश्चभाग शोधप्रस्तावको अन्त्यभाग पनि हो । यसमा सन्दर्भ सामग्रीसूची रहेको हुन्छ । सन्दर्भ सामग्रीसूची भनेको शोधप्रस्ताव तयार पार्दा प्रयोग गरिएका अध्ययन सामग्रीको सूची हो । शोधप्रस्ताव तयार पार्दा प्राथमिक एवम् द्वितीयक सामग्रीका रूपमा पुस्तक, अनुसन्धानमूलक एवम् साधारण लेखरचना, शोधप्रबन्ध एवम् शोधपत्र, पाण्डुलिपि आदिको प्रयोग गरिएको हुन्छ । ती सामग्रीको पूर्ण विवरण सन्दर्भ सामग्रीसूचीमा उल्लेख गर्नुपर्छ । शोधप्रस्तावअन्तर्गत पूर्वकार्यको समीक्षामा प्रस्तुत गरिएका सन्दर्भलाई नछुटाईकन यसमा समावेश गर्नुपर्छ । आफूले अध्ययन गरेका र शोधप्रस्ताव तयार पार्न सहयोगी देखिएका सन्दर्भ सामग्रीको उल्लेख पनि यसमा गर्न सकिन्छ । सन्दर्भ सामग्रीसूचीको व्यवस्थापन निश्चित पद्धतिका आधारमा गरिन्छ । यसको व्यवस्थापन अरू पद्धतिबाट पनि गर्न सकिए तापनि यसका एपिए (APA) र एमएलए (MLA) गरी दुईओटा पद्धति बढी प्रचलनमा छन् । नेपाली विषयको शोधमा यी दुवै पद्धतिको प्रयोग पाइए पनि अहिले एपिए (APA) पद्धतिको प्रयोग बढी हुने गरेको पाइन्छ । सन्दर्भ सामग्रीको उल्लेख गर्दा यी दुवै पद्धतिको ज्ञान हुनु आवश्यक हुन्छ । शोधप्रस्तावमा गर्भे टिप्पणी राख्दा होस् वा पूर्वकार्यको समीक्षाको प्रस्तुतिमा होस् उपर्युक्त दुई पद्धतिमध्ये एकको प्रयोग गर्नुपर्छ र सोहीअनुसार सन्दर्भ सामग्रीसूचीको पनि व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । सन्दर्भ सामग्रीसूची वर्णानुक्रममा राख्नुपर्छ । पुस्तक, लेख, शोध, सम्पादित पुस्तक आदिको सन्दर्भ सामग्रीसूचीको रखाई भिन्नभिन्न खालको हुने हुनाले शोधार्थी त्यसप्रति सचेत हुनुपर्छ । यहाँ उदाहरणका रूपमा एपिए (APA) र एमएलए (MLA) दुवै ढाँचाको पुस्तकको सन्दर्भ सामग्रीसूची प्रस्तुत गरिएको छ :

सन्दर्भ सामग्रीसूचीको ढाँचा

एपिए (APA) पद्धति : घिमिरे, वासुदेव (२०६९), सङ्कथन विश्लेषण, काठमाडौं : इन्टिलेक्चुअल बुक प्यालेस ।

एमएलए (MLA) पद्धति : घिमिरे, वासुदेव, सङ्कथन विश्लेषण, काठमाडौं : इन्टिलेक्चुअल बुक प्यालेस, २०६९ ।

३.२ शोधप्रस्तावका अङ्गहरू

शोधकार्यमा शोधप्रस्ताव लेखनभन्दा अगाडि शोधशीर्षकबारे प्रस्ट हुनुपर्छ । शोधशीर्षक चयन गरिसकेपछि, पूर्वकार्यको अध्ययन र समीक्षा वा पूर्व धारणाबाट शोधको शीर्षकलाई विशिष्टीकृत बनाएर प्राक्कल्पना तयार पार्नुपर्छ । यसपछि, समस्याको स्पष्ट किटान गरी शोधप्रश्नहरू निर्माण गर्नुपर्छ । समस्याकै आधारमा शोधको उद्देश्य स्पष्ट पार्नुपर्छ र आवश्यक कुराहरूलाई स्पष्ट पादै निर्धारित ढाँचामा आधारित रहेर शोधप्रस्ताव तयार पारी सम्बन्धित निकायमा मूल्याङ्कनका लागि पेस गर्नुपर्छ । शोधप्रस्तावमा सामान्यतया विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, शोधको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन कार्य र विधि, विश्लेषणको ढाँचा तथा सैद्धान्तिक प्रारूप, शोधपत्रको सम्भाव्य रूपरेखा जस्ता अङ्गहरू रहन्छन् । शोधप्रस्ताव आफूले गर्न लागेको शोध केकस्तो हुने छ, केकस्तो शोधविधि र ढाँचाको प्रयोग गरिने छ, सामग्री सङ्कलन केकसरी गरिने छ र शोधलाई कस्तो ढाँचामा संरचित गरिने छ भन्नेबारेको समग्र जानकारी भएकाले उपर्युक्त सबै अङ्गबारे स्पष्ट हुनु अनिवार्य हुन्छ ।

(क) विषयपरिचय

शोधप्रस्तावको पहिलो अङ्गका रूपमा विषयपरिचय रहेको हुन्छ । शोधविषयको सङ्क्षिप्त जानकारी विषयपरिचय हो र यसलाई विषयप्रवेश पनि भन्ने गरिन्छ । यसलाई शीर्षकथन, टिप्पणी वा अध्ययनको भूमिकाका रूपमा चिनाउन सकिन्छ । शोध विषयसँग सम्बन्धित प्राज्ञिक स्पष्टीकरण यसमा दिइन्छ । यसमा मुख्यतः शीर्षकमा अन्तर्निहित विषय वा जनसङ्ख्या र समस्या वा चरको परिचय दिइन्छ र शोधको रिक्तता अर्थात् अन्तराललाई प्रस्ट पारिन्छ । यसलाई अर्को तरिकाले भन्नुपर्दा यसमा शोध शीर्षकका पदावलीहरूको प्रयोग गरी विषयका बारेमा परिभाषा गर्ने गरिन्छ । शोधको रिक्तता (research gap) भनेको अध्ययन गर्न बाँकी रहेको विषयक्षेत्र वा समस्या हो । शोध गर्नुपर्ने आवश्यकताको क्षेत्र हो । त्यही रिक्तताका आधारमा नै शोधको शीर्षकलाई विशिष्टीकरण गरिन्छ । शोधरिक्तता भएन भने शोध समस्यामूलक हुँदैन र त्यो औचित्यपूर्ण पनि हुँदैन । अन्तराल नदेखिएको अवस्थामा गरिएको अनुसन्धान सक्कलबमोजिम नक्कल मात्र हुन्छ (श्रेष्ठ, २०७७, पृ.९)। विषयपरिचयमा शोधको क्षेत्र, सीमा र औचित्यका बारेमा पनि सङ्क्षिप्त प्राज्ञिक टिप्पणी गरिन्छ । यसमा शोधमा अवलम्बन गरिने सैद्धान्तिक स्वरूपको पनि सङ्क्षिप्त जानकारी दिइन्छ । यदि शोधको

शीर्षक 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' छ भने यस शीर्षकअन्तर्गत विषय परिचय लेख्दा इन्द्रबहादुर राईको कथाकारिताको सङ्क्षिप्त परिचय दिँदै उनलाई स्थानीय रङ्गविधानका कथाकारका रूपमा चिनाउनुपर्छ । त्यस्तै स्थानीय रङ्गविधान के हो र कथा विश्लेषणका निम्ति यो कसरी उपयोगी हुन्छ भन्ने कुरालाई प्रस्ट पार्नुपर्छ । अध्ययनको आवश्यकतालाई पनि पुष्टि गर्नुपर्छ । सामान्यीकृत रूपमा भन्नुपर्दा शोधको विषयपरिचयअन्तर्गत शीर्षकलाई विस्तारित रूपमा चिनाउने काम गरिन्छ । शीर्षक समस्यामूलक र महत्त्वपूर्ण रहेको कुरालाई प्रस्ट पारिन्छ । अध्ययनको आवश्यकतालाई पुष्टि गरिन्छ, र शोधरिक्ततालाई प्रस्ट पार्ने काम गरिन्छ ।

(ख) समस्याकथन

शोधप्रस्तावमा विषयपरिचयपछि, समस्याकथन रहेको हुन्छ । विषयगत ज्ञानको रिक्तता शोधको समस्या हो भने शोधका समस्याहरूको व्यवस्थित प्रस्तुति नै समस्याकथन हो । शोधमा समस्याको तात्पर्य शोधसमस्या हो भने कथनको तात्पर्य शोधसमस्याको यथार्थतासम्बन्धी धारणा हो (श्रेष्ठ, २०७७, पृ. २८) । पूर्वकार्यको समीक्षाबाट शोधको रिक्तता के हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ, र यसबाटै शोधसमस्या निर्धारण गरिन्छ । वास्तवमा शोध गर्नुको कारण नै प्राज्ञिक जिज्ञासा हो र प्राज्ञिक जिज्ञासाको अङ्कन नै समस्याकथन हो । प्राज्ञिक जिज्ञासा नभई शोधकार्य नै हुँदैन । यही प्राज्ञिक जिज्ञासा नै शोधकार्यमा समस्याका रूपमा रहेको हुन्छ । शोधसमस्या प्राज्ञिक जिज्ञासामा आधारित, मौलिक र समाधेय किसिमको हुनुपर्छ । समस्याकथनमा शोधको मुख्य समस्यालाई एक अनुच्छेदमा व्याख्या गरी प्रस्ट पारिन्छ, भने मूल शोध समस्यालाई छुट्याएर आवश्यक शोधप्रश्नहरू निर्माण गरिन्छ । समस्याकथनको व्याख्यामा शोधरिक्तताको पुष्टि, अध्ययनको आवश्यकता एवम् समस्याको पहिचानजस्ता कुराहरूबारे प्रस्ट पारिन्छ । शोधप्रश्नहरू सामान्यतया 'के, कसरी, किन ?' भन्ने प्रश्नको उत्तरको अपेक्षा गर्ने खालका हुनुपर्छ । शोधप्रश्नहरू परिवर्त्य खालका हुनु राम्रो मानिन्छ । शोधप्रश्नहरू मापनीय हुनुपर्छ । समस्याकथनमा शोधप्रश्नको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने कुरामा शोधार्थीमा विशेष ज्ञान हुनु आवश्यक हुन्छ । यसमा मूल समस्याभित्र पसेर शोध अन्तरालबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा आफूले अध्ययन गर्न खोजेको कुरालाई शोधप्रश्न बनाउनुपर्छ । वस्तुतः पहिलो प्रश्न 'के' ले शोधको प्रमुख समस्यालाई सङ्केत गरेको हुनुपर्दछ । समस्या भनेको शोधको तत्त्व/विषयवस्तुगत यथार्थ र साध्य ज्ञानगत यथार्थ/निष्कर्ष (ontology/the theory of reality) को खोजी हो । 'कसरी' प्रश्नले विधि अर्थात् साधन ज्ञान (epistemology/the theory of knowledge) लाई सङ्केत गरेको हुनुपर्दछ, र तेस्रो प्रश्न 'किन' ले चाहिँ मूल्य (axiology/the theory of value) लाई प्रस्तुत गरेको हुनुपर्छ । यी तीनै प्रश्न अन्योन्याश्रित रूपमा सम्बद्ध हुन्छन् । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधमा इन्द्रबहादुर राईका कथामा केकसरी स्थानीय रङ्गविधानको प्रयोग भएको छ भन्ने कुरा मूल समस्या हो र यस मूल समस्यालाई छुट्याएर शोधप्रश्नको निर्माण गर्नुपर्छ अर्थात् मूल समस्यालाई मापन गर्ने सूचकको निर्माण गर्नुपर्छ । उपर्युक्त

शीर्षकका लागि समस्याकथन र त्यसमा रहने शोधप्रश्नलाई नमुनाका रूपमा यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

समस्याकथन

इन्द्रबहादुर राईका कथामा केकस्तो स्थानीय रङ्गविधानको प्रयोग गरिएको छ, भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासा नै प्रस्तुत शोधको प्रमुख समस्या हो । इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय संस्कृतिअन्तर्गत केवल चाडपर्वको र जीवनशैलीअन्तर्गत कृषिपेसाको मात्र सामान्य अध्ययन भएको छ । भौगोलिकता र ऐतिहासिकताको त अहिलेसम्म अध्ययन हुन सकेको छैन । उनका कथामा प्रयुक्त स्थानीय रङ्गविधानको गहन अध्ययन हालसम्म हुन सकेको छैन । स्थानीय रङ्गविधान अध्ययनको आवश्यकता हुँदाहुँदै पनि इन्द्रबहादुर राईका कथामा पाइने स्थानीय चाडपर्व, रीतिरिवाज, भाषा, जीवनशैली एवम् भौगोलिक अवस्था जस्ता पक्षमा सतही रूपमा मात्र अध्ययन हुन सकेको छ । स्थानीय रङ्गविधानका मुख्य पक्षको अध्ययन हुन सकेको छैन र यससम्बन्धी सम्पन्न भएका अध्ययनहरू पनि अपूर्ण छन् । यस तथ्यबाट इन्द्रबहादुर राईका कथाको स्थानीय रङ्गविधान अध्ययनको उपयुक्त विषय भएको स्पष्ट भएकाले यस शोधको अन्तरालको न्यूनीकरण गर्नका लागि यस अध्ययनलाई इन्द्रबहादुर राईका कथामा पाइने स्थानीय रङ्गविधानमा केन्द्रित गरिने छ । शोधको मूलभूत समस्याको प्रामाणिक र वैध समाधानका लागि यस अध्ययनमा निम्नानुसारका सामान्यीकृत शोधप्रश्न निर्माण गरिएको छ :

शोधप्रश्नहरू

१. इन्द्रबहादुर राईले आफ्ना कथामा स्थानीय परिवेशका कुन कुन पक्षमा विशेष जोड दिएका छन् ?
२. इन्द्रबहादुर राईले आफ्ना कथामा स्थानीय संस्कृति एवम् जीवनशैलीको चित्रण कसरी गरेका छन् ?
३. इन्द्रबहादुर राईले आफ्ना कथामा किन स्थानीयताको चित्रण गरेका हुन् ?

उपर्युक्त समस्याकथन र शोधप्रश्न नमुना हो । यस्तै किसिमले समस्याकथन गरी शोधप्रश्नहरूको निर्माण गर्न सकिन्छ । समस्याकथनको प्रत्यक्ष सम्बन्ध शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा तथा शोधविधि एवम् शोधको रूपरेखासँग रहेको हुन्छ । समस्याकथनकै आधारमा शोधको उद्देश्य निर्माण गरिन्छ । समस्याकथनमा भएका शोधप्रश्नलाई नै उद्देश्यमा रूपान्तरण गरिने हुनाले समस्याकथन र उद्देश्यका बिच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहन्छ । शोधसमस्याको समाधान नै शोधको उद्देश्य हो । समस्याकथनको सम्बन्ध पूर्वकार्यको समीक्षासँग पनि हुन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गरी त्यसबाट प्राप्त रिक्तताका आधारमा समस्याकथन गरी शोधप्रश्न निर्माण गरिने हुनाले यी दुई एकअर्कासँग सम्बद्ध छन् । पूर्वाध्ययनको समीक्षा नगरी शोधसमस्या निर्धारण गर्न सकिँदैन । शोधप्रस्ताव लेखनमा

शोधशीर्षकलाई विशिष्टीकृत गर्दै शोधसमस्या निर्धारण गरेर शोधप्रश्न बनाउने क्रममा पूर्वकार्यको समीक्षाको ठुलो भूमिका रहन्छ । समस्याकथनको सम्बन्ध शोधविधि एवम् शोधको रूपरेखासँग रहेको हुन्छ । शोधप्रश्नकै आधारमा शोधविधिको निर्धारण गरिन्छ ।

(ग) शोधको उद्देश्य

समस्याको प्राज्ञिक, वस्तुपरक एवम् वैज्ञानिक वा प्रामाणिक ढङ्गले समाधान गर्नु शोधको उद्देश्य हो । जुन समस्यामा केन्द्रित भएर शोध गर्न लागिएको हो, त्यसको समाधान नै वास्तवमा शोधको उद्देश्य हो । शोधप्रस्तावको शोधको उद्देश्य अङ्गअन्तर्गत खास गरी शोध प्रश्नहरूलाई उद्देश्यमूलक बनाइन्छ । यसरी उद्देश्यमूलक बनाउँदा सामान्यतया 'विश्लेषण गर्नु, निरूपण गर्नु' मूल्याङ्कन गर्नु, जस्ता पदावलीको प्रयोग गरिन्छ । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधमा समस्याकथनमा प्रस्तुत गरिएका शोधप्रश्नहरूलाई यस प्रकारका उद्देश्यमा रूपान्तरण गरिन्छ :

शोधको उद्देश्य

इन्द्रबहादुर राईका कथामा पाइने स्थानीय रङ्गविधानको अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुग्नु प्रस्तुत शोधको मुख्य उद्देश्य हो । प्रस्तुत शोधकार्यको समस्याकथनमा उठेका शोधप्रश्नको प्राज्ञिक समाधानमा आधारित उद्देश्यहरू यसप्रकार रहने छन् :

१. 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा प्रयुक्त स्थानीय परिवेशको मूल्याङ्कन गर्नु,
२. 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा चित्रित स्थानीय संस्कृति एवम् जीवनशैलीको तरिकाको समीक्षा गर्नु,
३. 'इन्द्रबहादुर राईले आफ्ना कथामा स्थानीयतालाई प्रकाशमा ल्याउनुको कारणको विश्लेषण गर्नु ।

शोधको उद्देश्यको प्रत्यक्ष सम्बन्ध समस्याकथन, पूर्वकार्यको समीक्षा तथा शोधविधि एवम् शोधको रूपरेखासँग रहेको हुन्छ ।

(घ) पूर्वकार्यको समीक्षा

शोधप्रस्तावमा शोधको उद्देश्यपछि, पूर्वकार्यको समीक्षा रहन्छ । यद्यपि शोधकार्यमा समस्याकथनभन्दा अगाडि नै पूर्वकार्यको समीक्षा गरिन्छ । आफ्नो शोध विषयसँग सम्बन्धित भएर त्यसअघि भएगरेका अध्ययनहरूको समष्टिगत रूपरेखालाई पूर्वकार्यको समीक्षा भनिन्छ । यो पहिले भएका अध्ययनहरूको महत्त्वपूर्ण मूल्याङ्कन हो (बेम, १९९५, पृ.१७२) । यसलाई पूर्वाध्ययनको समीक्षा वा पूर्ववाङ्मयको समीक्षा वा पूर्वकार्यको पर्यावलोकन पनि भन्ने गरिन्छ । यो 'कसले ??', 'कहाँ ??' र 'के ??' भन्ने प्रश्नमा केन्द्रित हुन्छ अर्थात् यसलाई 'कसले भन्यो, कहाँ भन्यो र के भन्यो' का रूपमा बुझ्न

सकिन्छ । शोधकार्य गर्दा सम्बन्धित शीर्षकसँग आधारित भएर संस्थागत, व्यक्तिगत र स्वतन्त्र रूपमा आफूभन्दा अगाडि केकति अध्ययन अनुसन्धानहरू भएका छन् र केकति हुन बाँकी छन् भन्ने जान्नु अति आवश्यक हुन्छ । शोधको अन्तराल थाहा पाउन तथा शोधकार्यको सैद्धान्तिक आधार वा अवधारणा तयार पार्न पूर्वकार्यको समीक्षा अति आवश्यक हुन्छ । शोधको शीर्षकलाई विशिष्टीकृत गर्न तथा शोधसमस्यालाई किटान गरी शोधप्रश्नहरू निर्माण गर्न र प्राक्कल्पना निर्माण गर्न पूर्वकार्यको समीक्षाले सहयोग पुऱ्याउँछ । पूर्वकार्यको समीक्षा भनेको पुस्तकालयीय अध्ययन हो । स्थलगत र प्रयोगशालीय अध्ययनका लागि पनि पूर्वकार्यको समीक्षा आवश्यक हुन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा सम्बन्धित विषयमा भएका पूर्वाध्ययनको पुनरवलोकन, सर्वेक्षण र गहन अध्ययन पनि हो । यसले पूर्वाध्ययनमा भएका उपलब्धिहरूको लेखाजोखा गरी त्यहाँ भएका कमीकमजोरी औल्याएर अब गर्न बाँकी रहेको कार्यलाई मार्गनिर्देश गर्दछ । यही पूर्वाध्ययनमा रहेको अध्ययनको रिक्ततालाई पूरा गर्न शोध गरिन्छ । यसले शोधार्थीको शोधविषयक ज्ञानलाई फराकिलो बनाउँछ । यसले शोधसमस्याको पहिचान मात्र नगरेर समस्याको समाधानतर्फ पनि डोऱ्याउँछ । यसले मौलिक ज्ञान वा शोधको क्षेत्र पहिल्याउन पनि सहयोग गर्छ । पूर्वकार्यको अध्ययन गर्दा तटस्थ भएर वस्तुपरक ढङ्गले गर्नुपर्छ ।

(अ) पूर्वकार्यको समीक्षाको प्रक्रिया

पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा आफ्नो शोधशीर्षक वा विषयसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको मात्र समीक्षा गर्नुपर्छ । पूर्वकार्यको समीक्षालाई कालक्रममा राख्नुपर्छ र त्यसको शोधप्रश्नसँगको सम्बद्धता उल्लेख गर्नुपर्छ । त्यो पूर्वकार्यले आफ्नो शोधको कुन चाहिँ शोधप्रश्नको विश्लेषणमा सघाउ पुऱ्याउँछ भन्ने कुरा पनि उल्लेख गर्नुपर्छ । समीक्षा गर्दा स्वभाषाका पूर्वकार्यको मात्र समीक्षा गर्नुपर्छ र प्राथमिक स्रोतसम्म नै पुग्नुपर्छ । सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक पूर्वकार्यलाई उल्लेख गर्नुपरेमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । पूर्वकार्यमा लेखकको नामथर, कृतिको नाम र प्रकाशन वर्ष उल्लेख गर्नुपर्छ र बाँकी सन्दर्भसूचीमा उल्लेख गर्नुपर्छ । यसमा प्रत्यक्ष वा शब्दान्तरित उद्धरण अहिले दिइँदैन । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा विवरणसँगै समीक्षा गर्न पनि सकिन्छ, र पहिले विवरण दिएर अन्त्यमा एकमुष्ट समीक्षा गर्न पनि सकिन्छ । यसको अन्त्यमा सबैलाई वर्गीकृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ वा निचोड दिनुपर्छ ।

(आ) पूर्वकार्यको समीक्षाको आवश्यकता र महत्त्व

कोहीकोही शोधार्थीहरूले पूर्वकार्यको समीक्षाको महत्त्व नबुझ्दा यसलाई अनावश्यक ठानेको पनि पाइन्छ । यो शोधार्थीको अज्ञानता हो किनभने पूर्वकार्यको समीक्षाविना शोधको शीर्षकलाई विशिष्टीकृत गर्न सकिँदैन भने शोधको अन्तराल नै थाहा हुँदैन । यस्तो अवस्थामा शोधकार्य गर्नु अर्थहीन हुन्छ । गन्तव्यविनाको यात्रा जस्तो मात्र हुन्छ । यसले शोधार्थीलाई गन्तव्यमा

पुन्याउँदैन । यसले शोधार्थीलाई निश्चित रूपमा नै दुर्घटनाको सामना गर्न बाध्य बनाउँछ । पूर्वकार्यको पर्यावलोकनले समस्याको विशिष्टीकरण गर्न तथा शोधको अन्तराल पत्ता लगाउन सहयोग गर्छ । पूर्वकार्यको समीक्षाबाट नै आफूले अध्ययन गर्नुपर्ने विषयबारे प्रस्ट हुन्छ । यसबाट आफ्नो शीर्षकलाई विशिष्टीकृत बनाएर अध्ययनको औचित्यलाई पुष्टि गर्न सकिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षाबाटै शोधको सम्भावित निष्कर्षबारे पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ वा प्राक्कल्पनाको निर्माण गर्न सकिन्छ । यसबाट सैद्धान्तिक प्रारूप वा अवधारणा निर्माण गर्न पनि सहयोग पुग्छ । शोधप्रश्नलाई कुन सैद्धान्तिक वा अवधारणाका आधारमा विश्लेषण गर्ने हो भन्ने कुरा पनि पूर्वकार्यको समीक्षाबाट नै स्पष्ट हुन्छ । शोधविधि निर्माण गर्न, शोधलाई पारिभाषिकीकरण गर्न, शोधसमस्या पहिचान गर्न र शोधप्रश्न निर्माण गर्न, शोधको औचित्य पुष्टि गर्न, शोधको आवश्यकता र महत्त्व पुष्टि गर्न तथा पुनरावृत्तिबाट जोगिन पूर्वकार्यले सघाउ पुन्याउँछ ।

(इ) पूर्वकार्यको समीक्षाका चरण तथा पूर्वकार्यका स्रोत

पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा मुख्य रूपमा दुई चरणमा गरिन्छ । यसअन्तर्गत पहिलो चरणमा सामग्रीको खोजी कार्य हुन्छ । यो पूर्वकार्यको समीक्षाको पहिलो चरण हो । यसमा पुस्तकालयीय कार्यबाट सामग्रीको सङ्कलन गरिन्छ । विभिन्न पुस्तकालयमा गएर आवश्यक पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधप्रबन्ध, अभिलेख आदि सङ्कलन गर्ने वा तीभित्रका आफूलाई आवश्यक पर्ने अंश मात्रको सङ्कलन गर्ने काम पूर्वकार्यको पहिलो चरणमा गरिन्छ । पुस्तक या सम्बद्ध सामग्री पुस्तक पसलबाट खरिद गरेर ल्याएको होस् वा साथीभाइबाट प्राप्त गरेको होस्, जहाँबाट ल्याए पनि त्यसकार्यलाई पुस्तकालयीय कार्य नै भनिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षाको दोस्रो चरणमा समीक्षाका लागि सङ्कलित सामग्रीको उपयुक्त ढङ्गले चयन गरिन्छ र ढाँचमा रहेर तिनको विश्लेषण वा समीक्षा गरिन्छ । समीक्षा गर्दा कसले भनेको हो ?, कहाँ भनेको हो ? र के भनेको हो ? भन्ने कुरालाई उल्लेख गर्नुपर्छ । शोधशीर्षकसँग अन्तर्सम्बन्धित सामग्रीको मात्र समीक्षा गर्नुपर्छ । आफ्नो शोधकार्यसँग सम्बद्धता नभएका पूर्वकार्यको समीक्षा गर्नुहुँदैन । यससँगै उक्त पूर्वकार्यले आफ्नो शोधमा कुन शोधप्रश्नको विश्लेषणमा सहयोग पुन्याउने छ भन्ने कुरालाई पनि उल्लेख गर्नुपर्छ । पूर्वकार्यका स्रोतहरू थुप्रै हुन सक्छन् । आफ्नो शोधविषय वा शीर्षकसँग सम्बद्ध विषयका पुस्तकहरू, पत्रपत्रिका, शोधपत्र वा शोधप्रबन्ध, पारिभाषिक कोश तथा विश्वकोश, कार्यपत्र एवम् गोष्ठीपत्र आदि पूर्वकार्यको समीक्षाका स्रोतहरू हुन् । यस्ता स्रोत पत्ता लगाउन र सम्बन्धित पूर्वकार्यमा पुग्न एउटा पूर्वकार्यबाट अरू धेरै पूर्वकार्यसम्म पुग्न सकिने क्रस रेफरेन्सको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(ई) पूर्वकार्यको समीक्षाको ढाँचा

पूर्वकार्यको समीक्षाभित्र धेरै पूर्वकार्यहरू समावेश भएका हुन्छन् । पूर्वकार्यको समीक्षा सुरु गर्दा पृष्ठभूमिका रूपमा आफ्नो शोधविषयसँग अन्तर्सम्बन्धित केकस्ता पूर्वकार्य भएका छन् र तीमध्ये केकस्ता पूर्वकार्यको मात्र समीक्षामा उल्लेख गरिने हो भन्नेबारे जानकारी दिनुपर्छ । तिनको रखाइको

ढाँचा हुन्छ । पूर्वकार्यलाई कालक्रमिक ढाँचामा राख्नुपर्छ । प्रत्येक पूर्वकार्यको समीक्षामा सुरुमा लेखकको नाम, लेखकको नामका पछाडि पुस्तक वा पत्रिकाको प्रकाशन वर्ष र त्यसपछि पुस्तकको शीर्षक, लेखको शीर्षक वा शोधप्रबन्धको शीर्षक उल्लेख गरेर उक्त पूर्वकार्यमा भएका कार्यलाई समीक्षात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ । पुस्तकको शीर्षक, शोधप्रबन्ध वा शोधपत्रको शीर्षक र लेखको शीर्षक लाई बेग्लाबेग्लै ढाँचामा राखिने हुनाले तिनको ढाँचा ख्याल गर्नुपर्छ । पूर्वकार्यको समीक्षाको ढाँचाको नमुना यस प्रकार रहेको छ :

पूर्वकार्यको समीक्षा

इन्द्रबहादुर राईका कथामा केन्द्रित भएर आजपर्यन्त थुप्रै समालोचनात्मक एवम् शोधपरक अध्ययन-अनुसन्धान भएका छन् तर अनुसन्धेय समस्यासँग सम्बद्ध समग्र अध्ययन भएको सामग्रीको भने अभाव छ । यही अभावलाई पूरा गर्न प्रस्तुत शोधकार्यमा इन्द्रबहादुर राईका कथामा पाइने स्थानीय रङ्गविधानको अध्ययन गरिएको छ । यस शोधको अनुसन्धेय समस्यामा आधारित भई गहन अध्ययन भएको कुनै पनि सामग्री नपाइए तापनि प्रस्तुत शोधकार्यसँग सम्बद्ध हालसम्म भएका प्रमुख पूर्वाध्ययनको कालक्रमिक समीक्षा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

कमल प्रधान (२०२०) को 'रातभरि हुरी चल्यो कथामा परिवेश विधान' शीर्षकको लेखमा कथाकार इन्द्रबहादुर राईको 'रातभरि हुरी चल्यो' कथामा प्रयुक्त परिवेशको विश्लेषण गरिएको छ । यस पूर्वकार्यमा कथाकार राईको उक्त कथा दार्जिलिङको स्थानीय परिवेशको चित्रणमा केन्द्रित रहेको छ र यसले त्यहाँको रीतिरिवाज, जीवनशैली एवम् स्थानीय प्रकृतिको सुन्दर चित्रण गरेको छ भन्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । गरिवी र अभावमा पिल्सिएको दार्जिलिङको निम्नवर्गीय नेपाली समुदाय प्राकृतिक विपत्तिबाट पनि पीडित हुनुपर्दा त्रासद मानसिकता लिएर बाँच्न विवश भएको परिवेश यसमा आएको छ भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत छ । यस अध्ययनमा प्रस्तुत कथामा बाह्य परिवेशका रूपमा दार्जिलिङमा बसोबास गर्ने निम्नवर्गीय नेपाली समुदायका मानिसहरूले बाँच्नका लागि सधैं गर्नुपर्ने कठिन सङ्घर्ष, कृषिजीवी समाज, सरकारबाट उपेक्षित भएको अवस्था, दार्जिलिङको प्राकृतिक वातावरण र आन्तरिक परिवेशका रूपमा प्राकृतिक विपत्तिका कारणले उत्पन्न निम्नवर्गीय मानिसहरूको त्रसित मनस्थिति एवम् कहिले सहरमा त कहिले गाउँमा सुख छ भनेर त्यतातिरै भौँतारिने उनीहरूको अस्थिर मनोवृत्तिको चित्रण गरिएको छ भन्ने धारणा पनि प्रस्तुत छ । इन्द्रबहादुर राईका कथाको स्थानीय रङ्गविधानमै केन्द्रित अध्ययन नभए तापनि यस पूर्वकार्यले प्रस्तावित शोधकार्यमा इन्द्रबहादुर राईका कथामा प्रयुक्त स्थानीय, परिवेश, संस्कृति, प्रकृति एवम् जीवनशैलीको विश्लेषणमा सघाउ पुऱ्याउने देखिन्छ । (यो काल्पनिक हो । यथार्थमा यसरी नै पूर्वकार्यको समीक्षा गर्न सकिन्छ ।)

(ड) प्राक्कल्पना निर्माण

शोधमा पूर्वकार्यको अध्ययनका आधारमा अर्थपूर्ण ज्ञान तथा तथ्य प्राप्त हुन्छ । यही ज्ञान वा तथ्य विषयका आधारमा प्राक्कल्पना तयार गरिन्छ । शोध समस्यामा आधारित भएर निष्कर्षसँग सम्बद्ध पूर्वानुमान वा ज्ञान नै प्राक्कल्पना हो । यसलाई समस्याको सम्भाव्य समाधानसँग सम्बद्ध भएर गरिने पूर्वानुमानका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । शोधमा शोध समस्याको सम्भाव्य प्राज्ञिक समाधानको निष्कर्षलाई लिएर पहिल्यै पूर्वानुमान गरिन्छ, त्यसैले यो शोधसमस्याको पूर्वानुमानित अस्थायी समाधान हो । शोधमा प्रत्येक शोधप्रश्नको बेग्लोबेग्लै प्राक्कल्पना हुनुपर्छ । प्राक्कल्पनाको पूर्ण पुष्टि, आंशिक पुष्टि, प्रायः पुष्टि, पूर्ण खण्डन, प्रायः खण्डन वा आंशिक खण्डन हुन सक्छ । प्राक्कल्पना कार्यवाहक र द्वितीयक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । कार्यवाहक प्राक्कल्पनाले काम नगरेपछि, द्वितीयक प्राक्कल्पनाको प्रयोग गरिन्छ । प्राक्कल्पनाले शोधार्थीलाई सही मार्गदर्शन गरी निष्कर्षतर्फ डोच्याउन मदत गर्छ । भाषासाहित्यको शोधमा अहिले प्रायः प्राक्कल्पना निर्माण गरिँदैन त्यसैले यसलाई शोधप्रस्तावमा राखिँदैन । लिखित रूपमा उल्लेख नगरे पनि पूर्वकार्यको समीक्षाबाट स्वाभाविक रूपमा आफ्नो शोधविषयको निष्कर्षसँग सम्बद्ध एक प्रकारको अवधारणा वा प्राक्कल्पना निर्माण हुन्छ र त्यसकै आधारमा शोधकार्य अगाडि बढ्छ ।

(च) शोधको औचित्य

शोधको प्राप्तिले ज्ञानपरम्परामा हुने उपलब्धि, योगदान र सार्वजनिक उपादेयताबारे गरिने पुष्टिलाई शोधका सन्दर्भमा औचित्य भनिन्छ । कुनै पनि शोध औचित्यपूर्ण हुन त्यस शोधको सार्वजनिक उपादेयता हुनुपर्छ । त्यस शोधको आवश्यकता दर्सिनुपर्छ । शोधको यही आवश्यकता, महत्त्व र उपयोगिता नै शोधको औचित्य हो । शोधप्रस्तावमा पूर्वकार्यको समीक्षापछि, यसलाई राखिन्छ । यसमा शोध विषयको अनुसन्धाननन्तमक औचित्य के हो ? प्राज्ञिक औचित्य र सार्वजनिक उपयोगिता के हो ? भन्ने कुराको पुष्टि गरिन्छ । निष्कर्षका रूपमा भन्नुपर्दा शोधप्रस्तावअन्तर्गत शोधको औचित्यभिन्न अध्ययनको आवश्यकता वा रिक्ततालाई प्रस्ट पार्ने काम गरिन्छ । शोधकार्यले अध्ययन परम्परामा नयाँ आयाम थप्छ, भन्ने कुरालाई प्रस्ट्याउने काम गरिन्छ, र भावी अध्येताहरूका लागि पनि आफ्नो अध्ययन उपयोगी हुने तर्क गरिन्छ । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधप्रस्तावका लागि उपयुक्त शोधको औचित्यको नमुना निम्नानुसार रहेको छ :

शोधको औचित्य

इन्द्रबहादुर राईका कथाको स्थानीय रङ्गविधानमा अध्ययनमा केन्द्रित प्रस्तुत शोधपत्र/प्रबन्ध नेपाली साहित्यको अध्ययन-परम्परामा नवीन प्रकृतिको अध्ययन हो । इन्द्रबहादुर राईका कथाका केन्द्रित भएर स्थानीय रङ्गविधानको सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा गरिएको प्रस्तुत शोधकार्य पहिलो समग्र अध्ययन भएकाले पनि प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व स्वतः स्थापित हुन्छ । स्थानीय रङ्गविधान अध्ययनको अन्तर्विषयक नवीन पद्धति हो । पाश्चात्य साहित्य समालोचनाका क्षेत्रमा यसको सैद्धान्तिक र प्रायोगिक विवेचना प्रशस्त मात्रामा भएका पाइन्छन् तर नेपाली साहित्यमा भने यसको छिटपुट चर्चाबाहेक गहन अध्ययन नभएको कुरा पूर्वकार्यको समीक्षाबाट स्पष्ट भएको छ । यस सन्दर्भमा प्रस्तुत अध्ययनले कथाको स्थानीय रङ्गविधान विश्लेषणसम्बन्धी विस्तृत सामग्री प्रदान गर्नुका साथै यस क्षेत्रमा नयाँ आयाम थप्ने हुनाले पनि यस शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व रहने छ । यस शोधकार्यमा स्थानीय रङ्गविधानका मुख्य पक्षको उपयोग गरिने छ र आवश्यकताअनुसार अवधारणाको पनि निर्माण गरी उपयोग गरिने छ । यसबाट स्थानीय रङ्गविधानको सैद्धान्तिक पक्षको जानकारी प्राप्त हुनुका साथै अनुसन्धानका क्षेत्रमा नवीन पद्धतिको विकास भई अनुसन्धान परम्परालाई अगाडि बढाउन सघाउ पुग्ने भएकाले यस शोधको औचित्य र महत्त्वका साथै सान्दर्भिकता पनि उत्तिकै रहने छ । इन्द्रबहादुर राईका कथाको स्थानीय रङ्गविधानका बारेमा समग्र रूपमा जान्न चाहने पाठक र अनुसन्धाताको लागि प्रस्तुत शोधकार्य महत्त्वपूर्ण र उपयोगी हुने हुँदा यसबाट प्रस्तुत शोधको महत्त्वसमेत पुष्टि हुने छ ।

(छ) शोधको सीमाङ्कन

शोधले केकति क्षेत्र मात्र समेट्छ, भन्ने कुराको जानकारी नै शोधको सीमा हो । शोधको सीमाअन्तर्गत विषयक्षेत्रको सीमा र सैद्धान्तिक सीमा पर्छन् । शोधको शीर्षकले बृहत् क्षेत्र ओगटेको हुन सक्छ । त्यो सम्पूर्ण अध्ययन एउटै शोधमा सम्भव हुँदैन त्यसैले सीमित अध्ययन मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । शोधप्रश्नले केकति विषयक्षेत्रलाई ओगटेको छ, त्यही नै त्यस शोधको सीमा हो । यसमा औचित्यपूर्ण ढङ्गले शोधको सीमालाई प्रस्ट पार्नुपर्छ । औचित्य पुष्टि नहुने गरी गरिएको सीमाङ्कन शोधमा स्वीकार्य हुँदैन । यसमा किन त्यति अध्ययन मात्र गरिने हो भन्ने कुरालाई औचित्यपूर्ण ढङ्गले प्रस्ट पार्नुपर्दछ । सङ्क्षेपमा भन्दा शोधप्रश्न र शीर्षकलाई सामान्यीकरण गरेर केकति मात्र अध्ययन गर्न चाहेको हो भनेर सीमाबद्ध गर्ने काम नै शोधको सीमाङ्कन हो । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधप्रस्तावका लागि निम्नानुसारको सीमाङ्कन उपयुक्त हुन्छ :

शोधको सीमाङ्कन

प्रस्तावित शोधकार्य इन्द्रबहादुर राईका कथामा पाइने स्थानीय रङ्गविधानको अध्ययनमा केन्द्रित रहने छ । इन्द्रबहादुर राईका तीनओटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् र तिनमा चालिसवटा कथा सङ्कलित छन् । ती सबै कथाहरूमा स्थानीय रङ्गविधानको सशक्त प्रयोग भने भएको पाइँदैन त्यसैले यस शोधकार्यमा स्थानीय रङ्गविधानका सूचक प्रखर भएका कथालाई मात्र शोधसामग्रीका रूपमा ग्रहण गरिने छ । सामग्री छनौटमा नमुना पद्धति प्रयोग गरिने छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा सोदेश्य नमुना छनौटबाट पहिचान गरिएका बाह्रवटा कथाको मात्र विश्लेषण गरिने छ । प्रस्तुत शोधमा सामग्री विश्लेषणका निम्ति आधारका रूपमा स्थानीय रङ्गविधानको सैद्धान्तिक मान्यतालाई लिइने छ । स्थानीय रङ्गविधानका सूचक वा मान्यता अनेक छन् । यसअन्तर्गत प्रस्तुत शोधलाई स्थानीय परिवेश, स्थानीय संस्कृति एवम् जीवन पद्धति तथा स्थानीयताको अध्ययनमा सीमित गरिने छ । स्थानीय परिवेशअन्तर्गत कालिक, स्थानिक एवम् पारिस्थितिक परिवेश, स्थानीय संस्कृतिअन्तर्गत विभिन्न जातजातिका चाडपर्व, संस्कार एवम् परम्परा, जीवन पद्धतिअन्तर्गत मानिसहरूका पेसा, व्यवसाय र कार्य तथा स्थानीयताअन्तर्गत सामाजिकता, स्थानीय भाषा तथा लबज, प्राकृतिक सम्पदा एवम् वनस्पति आदिको अध्ययन यस शोधमा गरिने छ र यही नै प्रस्तुत शोधको सीमा हो । (यो काल्पनिक हो । यथार्थमा यसरी नै शोधको सीमाङ्कन गर्न सकिन्छ ।)

(ज) शोधविधि

शोधविधिअन्तर्गत सामग्री सङ्कलन विधि एवम् सामग्री विश्लेषण विधि रहेका हुन्छन् । यसमा ती दुवै विधिको चर्चा गरिएको छ ।

(अ) सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तावित शोध समस्याको प्रामाणिक एवम् प्राज्ञिक समाधान पहिल्याउनका लागि शोधविषयसँग सम्बद्ध सामग्रीको खोजी र सङ्कलन नै सामग्री सङ्कलन हो । वैज्ञानिक शोधमा सामग्री सङ्कलनलाई महत्त्व दिइन्छ । सामग्री सङ्कलनमा प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीको स्रोत थाहा पाउनु जरुरी हुन्छ । यसमा परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै किसिमले सामग्रीको सङ्कलन, मापन र परीक्षण गरिन्छ । शोधसामग्रीको सङ्कलन र व्यवस्थापनअन्तर्गत सर्वप्रथम शोधसामग्रीका स्रोतहरूको पहिचान गर्नु आवश्यक हुन्छ । शोधार्थीले आफ्नो शोधका लागि आवश्यक पर्ने सामग्री जहाँबाट प्राप्त गर्छ, त्यस ठाउँलाई शोधसामग्रीको स्रोत भनिन्छ । शोधार्थीले आफ्नो अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्रीको पहिचान गर्न सक्नुपर्छ । सम्बन्धित स्रोतसम्म पुग्न सक्नुपर्छ र यो शोधार्थीको सिप पनि हो । सामग्रीका स्रोतहरू प्राथमिक र द्वितीयक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् र यी दुवै प्रकारका सामग्रीको

सङ्कलन कसरी गरिएको छ भन्नेबारे यसमा स्पष्ट जानकारी दिनुपर्छ ।

(१) **प्राथमिक** : प्राथमिक सामग्री भन्नाले प्रारम्भिक, आधारभूत वा मौलिक सामग्री भन्ने बुझिन्छ । प्राथमिक सामग्रीलाई प्रथम पटक प्राप्त सामग्रीका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । पुरानो अप्रकाशित अभिलेख, हस्तलिखित सामग्री, चिठी, डायरी, आत्मकथा, वंशावली सम्भाषण आदि र सर्वेक्षण, अवलोकन, प्रश्नावली आदिबाट क्षेत्रकार्य वा मौखिक अन्तर्वाताका आधारमा तयार पारिएका सामग्रीहरूलाई प्राथमिक स्रोत सामग्री भनिन्छ । प्रत्यक्ष रूपमा मूल स्रोतबाटै सामग्री प्राप्त हुनेहुनाले यसलाई प्रत्यक्ष स्रोत पनि भनिन्छ । कलासाहित्यको शोधका सन्दर्भमा प्राथमिक स्रोत सामग्री भन्नाले त्यस्ता सामग्रीलाई बुझिन्छ, जुन एउटा व्यक्ति वा समूहद्वारा सिर्जना गरिएका वा उत्पादन गरिएका मौलिक लेख वा कृतिहरू हुन्छन् । कलाकारका मौलिक कला तथा साहित्यकारका मौलिक रचना नै कलासाहित्यको शोधका सन्दर्भमा प्राथमिक स्रोत सामग्री हुन् । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधमा इन्द्रबहादुर राईका कथा प्राथमिक स्रोत सामग्रीहरू हुन् ।

(२) **द्वितीयक** : मौलिक सामग्रीहरूमा गरिएका टिप्पणी, चर्चापरिचर्चा, विश्लेषण, अध्ययन अनुसन्धान आदि द्वितीयक सामग्रीहरू हुन् । द्वितीयक सामग्री भनेका पहिल्यै उपलब्ध भएका त्यस्ता सामग्री हुन्, जुन पहिल्यै सङ्कलित र विश्लेषित हुन्छन् (कोठारी, सन् २०१४, पृ. १११) । मूल स्रोतबाट नभएर अप्रत्यक्ष रूपमा द्वितीयक आधारबाट सामग्री प्राप्त गरिने हुनाले यसलाई अप्रत्यक्ष स्रोत पनि भनिन्छ । कलासाहित्यको शोधका सन्दर्भमा द्वितीयक स्रोतसामग्री भन्नाले कुनै पनि कलाकार वा साहित्यकारका मौलिक सिर्जनामा आधारित भएर गरिएका सानाठुला सबै खालका टिप्पणी वा अध्ययन अनुसन्धानहरू भन्ने बुझिन्छ । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधमा इन्द्रबहादुर राईका कथामा पाइने स्थानीय रङ्गविधानसँग सम्बद्ध भएर गरिएका टिप्पणी, समालोचना, शोध तथा सबै खालका अध्ययन-विश्लेषण द्वितीयक स्रोत सामग्रीहरू हुन् ।

सामग्री सङ्कलनअन्तर्गत सामग्री सङ्कलन कुनकुन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको हो भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सामग्री सङ्कलन पुस्तकालयीय, क्षेत्रीय अध्ययन तथा प्रयोगशालीय कार्यबाट गरिन्छ । यीमध्ये आफ्नो शोधमा कुन कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरिने हो भन्ने बारेमा शोधार्थी प्रस्ट हुनुपर्छ र यसबारेको औचित्यपूर्ण आधार यसमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ । यसअन्तर्गत शोधमा सामग्रीको छनौट गर्दा मुख्य रूपमा दुईवटा पद्धतिको प्रयोग गरिन्छ : समष्टि पद्धति (census method) र नमुना छनौट पद्धति (sampling method) । समष्टि पद्धतिमा सम्पूर्ण सामग्रीहरूलाई एकमुष्ट रूपमा लिइन्छ र विश्लेषण गरिन्छ । नमुना छनौट पद्धति यसभन्दा भिन्न हुन्छ । शोधका सन्दर्भमा शोधसमस्यासँग सम्बद्ध सम्पूर्ण सामग्रीको पहिचान गर्ने, ती सम्पूर्ण सामग्रीबाट नै नमुना छनौट गर्ने र त्यही नमुना सामग्रीका आधारमा सम्पूर्ण सामग्रीको पहिचान गराउने कार्यलाई नमुना

छनौट भनिन्छ । यसमा सम्पूर्ण सामग्रीको प्रतिनिधित्व हुने गरी निश्चित मापदण्डका आधारमा केही सामग्रीहरूको मात्र छनौट गरिन्छ र छनौट गरिएको सामग्रीले सम्पूर्णताको प्रतिनिधित्व गर्दछ भन्ने विश्वास गरिन्छ (कोठारी, सन् २००७, पृ. ७०) । नमुना छनौट विधिभित्र सोद्देश्य (Purposive), यादृच्छिक (Random), गुच्छ (Cluster), हिमगोल (Sno ball) र आकस्मिक (Accidental) नमुना छनौट विधि पर्छन् । आफ्नो शोधमा कुन नमुना छनौट विधि प्रयोग गरेर सामग्री सङ्कलन गर्दा उपयुक्त हुन्छ भन्ने कुराको निर्व्योला गरी प्रस्तावित शोधकार्यमा उक्त विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिने छ भन्ने कुरालाई यसमा प्रस्ट पार्नुपर्छ । यसरी शोधकार्यमा सामग्रीको छनौट गर्दा कुन विधि वा पद्धतिको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । शोधकार्यलाई ठोस आधार दिन, समस्याको समुचित र वैज्ञानिक समाधान गर्न, सप्रमाण निष्कर्षको पुष्टि गर्न, तथ्यको खोजी र नयाँ सिद्धान्तको प्रतिपादन गर्न एवम् विश्वसनीय र वैध सामान्यीकरण गर्न सामग्री सङ्कलनको आवश्यकता पर्छ ।

(आ) सामग्री विश्लेषण विधि

आफूले सम्पन्न गर्न लागेको शोधमा कुन सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक आधारको प्रयोग गर्ने र त्यसको विश्लेषणको ढाँचा कस्तो रहने छ भन्ने कुरा सामग्री विश्लेषण विधिअन्तर्गत पर्ने मुख्य कुरा हुन् । कुनै पनि शोध निश्चित विधि र ढाँचामा आधारित भएर सम्पन्न गरिन्छ । शोध कार्यमा सामग्रीको विश्लेषणका निम्ति कुनै स्थापित सिद्धान्तको आधार लिइन्छ भने स्थापित सिद्धान्त नभएको खण्डमा आफै अवधारणात्मक आधार बनाउनुपर्ने हुन्छ । शोध शीर्षकमा रहेको चर नै सैद्धान्तिक स्वरूप वा अवधारणात्मक आधार हो । यसले आफूले गर्न लागेको शोधमा के अध्ययन गर्न खोजिएको हो वा मापन गर्न खोजिएको हो भन्ने कुरालाई सङ्केत गर्छ । शोधकार्यमा विश्लेषणको ढाँचाले शोधप्रश्नअनुसार ककसका र केकति सिद्धान्त वा अवधारणा प्रयोग गरी सामग्री विश्लेषण गरिने हो र तिनका सूचक केके हुन् भन्ने कुरालाई बुझाउँछ । सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक आधारका लागि हाल छुट्टै परिच्छेद बनाइँदैन । यसलाई विश्लेषणअन्तर्गत नै राखिन्छ । यसलाई प्रत्येक शोधप्रश्नको विश्लेषणका क्रममा शोधप्रश्नअनुसारकै परिच्छेदको सुरुमा उल्लेख गरिन्छ । यस उपशीर्षकमा उक्त सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक आधारको उपयोग गरी सामग्री विश्लेषण गर्दा शोधप्रश्नको विश्लेषणका लागि कुनकुन सूचक बनाइने हो भन्ने कुरा प्रस्तुत गरिन्छ र यही नै विश्लेषणको ढाँचा हो । शोधको प्रकृतिअनुसार वर्णनात्मक, ऐतिहासिक, तुलनात्मक, आगमनात्मक, निगमनात्मक वा अन्य कुन पद्धति अपनाइन्छ भन्ने कुरा पनि यसमा उल्लेख गरिन्छ । अतः शोधप्रस्तावको सामग्री विश्लेषण विधि उपशीर्षकमा सामग्री सङ्कलन विधि र सामग्री विश्लेषण विधि दुवैलाई स्पष्ट पार्नुपर्छ । यो समस्याकथन र शोधको उद्देश्यसँग प्रत्यक्ष सम्बद्ध हुन्छ भने पूर्वकार्यको समीक्षासँग पनि यसको सम्बद्धता रहन्छ ।

(भ) शोधप्रबन्ध/पत्रको सम्भाव्य रूपरेखा

शोधप्रस्तावमा आफूले गर्न लागेको शोध कति परिच्छेदमा संरचित हुने छ, भनेर त्यसको अनुमानित रूपरेखा प्रस्तुत गरिन्छ र त्यसलाई नै शोधपत्रको सम्भाव्य रूपरेखा भनिन्छ । यसमा केही परिच्छेदहरू निश्चित हुन्छन् भने केही अन्य परिच्छेदहरू शोधप्रश्नअनुसार निर्धारित हुन्छन् । जुनसुकै प्रकारको शोधमा पनि पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय रहेको हुन्छ भने अन्तिम परिच्छेदका रूपमा शारांश तथा निष्कर्ष नामक परिच्छेद रहेको हुन्छ । बाँकी रहेका बिचका परिच्छेदका हकमा भने जतिवटा शोधप्रश्नहरू रहन्छन्, त्यतिओटै परिच्छेद बन्छन् त्यसैले यसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध समस्याकथनसँग रहेको हुन्छ । 'इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीय रङ्गविधान' शीर्षकको शोधपत्र वा प्रबन्धको शोधप्रस्तावमा उल्लेख गरिने सम्भावित रूपरेखाको नमुना यस प्रकारको हुन सक्छ :

शोधप्रबन्ध/पत्रको सम्भाव्य रूपरेखा

प्रस्तावित शोधपत्र/प्रबन्धको संरचनालाई व्यवस्थित र सुगठित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि विभिन्न परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिने छ । आवश्यकताअनुसार ती परिच्छेदहरूलाई शीर्षक तथा उपशीर्षकमा समेत विभाजन गरिने छ । शोधको अन्त्यमा परिशिष्ट र सन्दर्भ सामग्रीसूची रहने छन् । प्रस्तुत शोधप्रबन्धको रूपरेखा निम्नानुसार रहने छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : इन्द्रबहादुर राईका कथामा प्रयुक्त स्थानीय परिवेश

तेस्रो परिच्छेद : इन्द्रबहादुर राईका कथामा चित्रित स्थानीय संस्कृति एवम् जीवनशैली

चौथो परिच्छेद : इन्द्रबहादुर राईका कथामा स्थानीयता

पाँचौँ परिच्छेद : शारांश तथा निष्कर्ष

(ज) सन्दर्भ सामग्रीसूची

शोधप्रस्तावको अन्त्यमा सन्दर्भ सामग्रीसूची रहेको हुन्छ । शोधप्रस्ताव तयार पार्ने क्रममा प्रयोग गरिएका वा आधार लिइएका सम्पूर्ण सन्दर्भसामग्रीको विवरण नै सन्दर्भ सामग्रीसूची हो । यसलाई शोधप्रस्ताव तयार पार्ने क्रममा प्रयोग गरिएका पुस्तक, शोधप्रबन्ध, जर्नल आदिको क्रमबद्ध एवम् व्यवस्थित खाइका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । यसमा पूर्वकार्यको समीक्षामा प्रयुक्त सन्दर्भ सामग्रीहरूको पूर्णविवरण दिइन्छ भने अन्य ठाउँमा प्रयुक्त वा आधार लिइएका स्रोत सामग्रीको विवरण पनि उल्लेख गरिन्छ । सन्दर्भसामग्री सूची एपिए (APA) वा एमएलए (MLA) ढाँचामा वर्णानुक्रमअनुसार व्यवस्थित गरिन्छ । एपिए (APA) ढाँचाअनुसार केही सन्दर्भसामग्रीलाई यहाँ नमुनाका रूपमा सूचीबद्ध गरिएको छ :

सन्दर्भ सामग्रीसूची

गौतम, देवीप्रसाद (२०६९) 'समाख्यानात्मक वाच्यत्व', प्राज्ञिक संसार, १/६, चैत्र, पृ. १-८ ।

राई, इन्द्रबहादुर (२०१८), विपना कतिपय, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

लुइटेल्, गोविन्दप्रसाद (२०७३), पारिजातका कथामा वाच्यत्व र कथनीयता, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।

Abbott, H. P. (2002). *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge : Cambridge UP.

४. निष्कर्ष

शोधप्रस्ताव लेखन शोधकार्यको आधारभूत तर विशिष्ट कार्य हो । यो भावी शोधकार्यको योजनाबद्ध एवम् व्यवस्थित योजना हो । शोधप्रस्तावले शोधकार्यलाई निर्दिष्ट गर्ने हुनाले शोधकार्यमा यसको विशिष्ट महत्त्व रहन्छ । शोधप्रस्तावमा सामान्यतया विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, शोधको सीमाङ्कन, शोधविधि, सामग्री सङ्कलन विधि, सामग्री विश्लेषण विधि, शोधपत्रको सम्भाव्य रूपरेखा जस्ता अङ्गहरू रहन्छन् । यसमा शोधशीर्षकको चयन तथा सन्दर्भ सामग्रीसूचीको रखाइ पनि महत्त्वपूर्ण पक्ष हुन् । शोधप्रस्तावका अङ्गहरू र ती अङ्गहरूभित्र रहने कुराको प्रयाप्त जानकारी भएको खण्डमा मात्र उपयुक्त शोधप्रस्ताव तयार हुन्छ र त्यो सम्बद्ध निकायबाट स्वीकृत पनि हुन्छ । बिहानीले दिनको सङ्केत गर्छ भने जस्तै उपयुक्त शोधप्रस्ताव नै उत्कृष्ट शोधकार्यको आधार हो । शोधप्रस्ताव तयार पार्दा विभिन्न पक्षमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ । शोधप्रस्तावका अङ्गहरूका बिच अन्तर्सम्बन्ध हुन्छ । शोधमा समस्याकथन र शोधको उद्देश्यका बिच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुन्छ । समस्याकथनमा रहने शोधप्रश्नका आधारमा नै उद्देश्य निर्धारण गरिन्छ । त्यस्तै समस्या कथन र शोधको रूपरेखा, पूर्वकार्यको समीक्षा र समस्याकथन तथा समस्याकथन र शोधविधिका बिच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुन्छ । शोधप्रस्तावका अङ्गहरूका बिचको यस्तो अन्तर्सम्बन्धको पहिचान गरी शोधप्रस्ताव तयार पार्नु नितान्त आवश्यक हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

त्रिपाठी, वासुदेव (२०६८), साहित्य सिद्धान्त : शोध तथा सिर्जन विधि, काठमाडौँ : पाठ्यसामग्री प्रकाशन ।

बन्धु, चूडामणि (२०७०), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, दोस्रो संस्क., काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

लुइटेल्, गोविन्दप्रसाद (२०७८), "शोधसामग्रीको सङ्कलन र व्यवस्थापन", सरस्वती सदन,
पूर्णाङ्क ४-५, वर्ष १-२ (पुस), पृ.१२६-१४२)

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल् खगेन्द्रप्रसाद (२०६२), शोधविधि, तेस्रो संस्क. ललितपुर : साभा
प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०७७), साहित्यको अनुसन्धान व्यवस्थापन (अनुसन्धान दर्शन), काठमाडौँ :
शिखा बुक्स

- Alasuutari, P. (1995). *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage.
- Anfara, V.A. and Mertz, N.T. (2006). *Theoretical Frameworks in Qualitative Research*. London: Sage.
- Berg, Bruce L. (2009). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Seventh Edition. Boston MA: Pearson Education Inc.
- Creswell, J. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Creswell, J. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Efron, S. E., & Ravid, R. (2018). *Writing the literature review: A practical guide*.
- Franklin, M.I. (2012). *Understanding Research: Coping with the Quantitative-Qualitative Divide*. London and New York: Routledge.
- Goundar, S. (2012). Chapter 3 - *Research Methodology and Research Method*.
- Guba, E. and Lincoln, Y. (1989). *Fourth Generation Evaluation*. Newbury Park, California: Sage Publications.
- Herrman, C. S. (2009). "Fundamentals of Methodology", a series of papers *On the Social Science Research*. Network (SSRN).
- Joubish, Farooq Dr. (2009). *Educational Research Department of Education*, Federal Urdu University, Karachi, Pakistan.
- Kothari, C. and M.R. (2014). *Research Methodology Methods And Techniques*. 3rd ed. New Delhi : New Age international (p) Ltd.
- O R, K. and M, R., (2007). *Methodolgy Of Research In Social Sciences*. 2nd ed. Mumbai: Himalaya Publishing House, p.134.
- Kumar, R. (2011). *Research methodology: A step-by-step guide for beginners*. Los Angeles: SAGE.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd edition). Thousand Oaks, California : Sage Publications.
- Silverman, David (Ed). (2011). *Qualitative Research: Issues of Theory, Method and Practice, Third Edition*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications
- Soeters, Joseph; Shields, Patricia and Rietjens, Sebastiaan (2014). *Handbook of Research Methods in Military Studies*. New York : Routledge.